

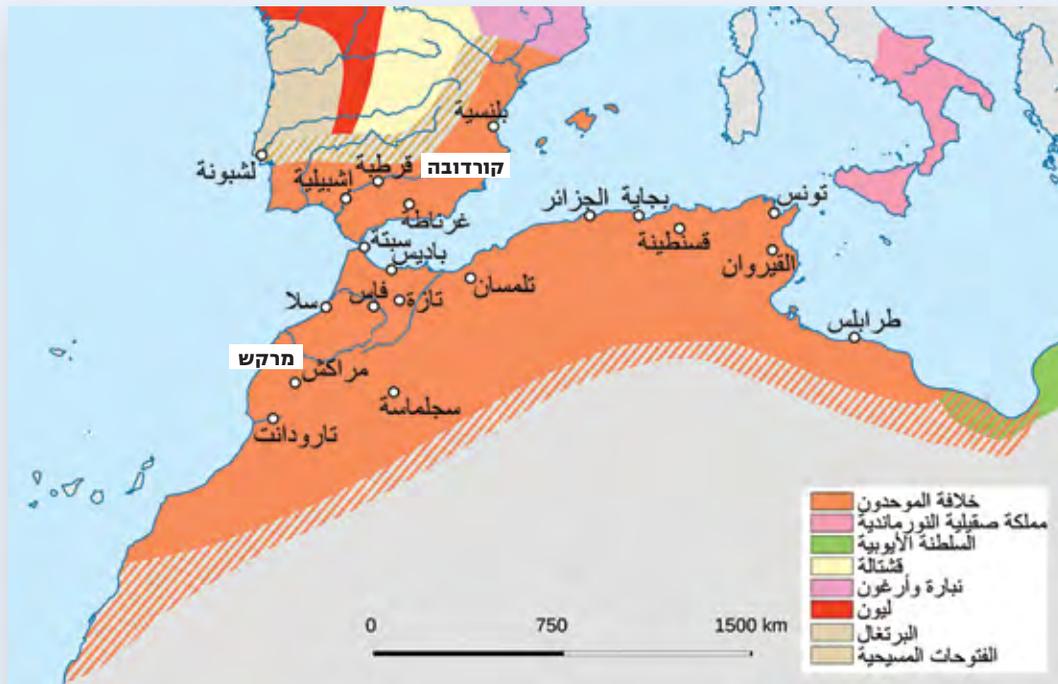
הפילוסוף, הג'רפה והפיל: היבטים גאוגרפיים של תולדות הפילוסופיה

מאת פרופ' שרה סטרומזה

שהתפרסמו, בעבר וגם היום, מתרכזים בהגותה של קבוצה דתית אחת או בזרם פילוסופי אחד ומסתפקים בניד ראש של הכרה לכיוון הקבוצות הדתיות האחרות והזרמים הפילוסופיים האחרים. גישה אינטגרטיבית, הוליסטית שתבחן את ההגות הפילוסופית בקהילות הדתיות השונות בתוך הקשר פוליטי עשויה להעלות תמונה שונה לגמרי. כמובן, הצגתה של מסכת רחבה וכוללת תבוא בהכרח על חשבון דיוק בפרטים: בהיותה מחליקה על פני היוצאים מן הכלל, היא "מעגלת פינות". אבל הפרספקטיבה שנותנת התמונה הרחבה מאפשרת לנו לראות קווי מתאר של התפתחות ולאבחן את הדינמיקה בין מרכיבי התמונה השונים. רק אז, אחרי שנאבחן את הדינמיקה ונסרטט את קווי המתאר, אפשר וצריך יהיה לחזור אחורה, לתקן את התמונה ולעדן אותה.

כשמדברים על תור זהב תרבותי בחצי האי האיברי בעת שלטון האסלאם (באזור המכונה לפעמים "ספרד המוסלמית" ושהערבים כינו אותו אלאַנְדְלוּס), התקופה משתנה על פי נושא הדיון. את הביטוי "תור הזהב של השירה", הערבית או זו העברית, נמצא לעיתים כשהוא משויך למאה העשירית או האחת-עשרה או אפילו למאה החמש-עשרה. לעומת זאת בתיאור של תור הזהב בפילוסופיה ערבית הדיון מתנקז, בדרך כלל, לכיוון המאה השתיים-עשרה ומתמקד בה ובפילוסופים מוסלמים השייכים לאסכולה האריסטוטלית. התיאור הסכמתי הזה, המסכם את עיקר הפילוסופיה באלאנדלוס כפילוסופיה מוסלמית, אריסטוטלית, במאה השתיים-עשרה, לא רק שאיננו שלם, הוא אף מצייר תמונה שגויה בעליל. גורם מרכזי לטעות היא העובדה שרוב המחקרים

איור 1. מפה – השושלת המוֹחַדית. 'Almohad dynasty map of Morocco. Wikipedia Commons, retrieved 6 Dec 2023 (Google maps)

האי האיברי מצפון אפריקה והדיחה שושלת בְּרִבְרִית אחרת, המְרַאבְטוֹן (או בשמם הלטיני Almoravids).

בשנת 1148 כבשו המוֹחַדוֹן את קורדובה, עירו של אבן רושד, והוא, כמו משכילים אחרים, גויס לשירותם והגיע לעמדות בכירות בחצר המוֹחַדית, כשופט וכרופא החצר.

האנקדוטה הראשונה התפרסמה פעמים רבות. היא מתחילה בתיאור פגישה בין אבן רושד לחליף המוֹחַדִי אבו יַעֲקוֹב יוֹסֵף (מ' 1184). בפגישה ניהלו השניים שיחה פילוסופית, והחליף מוצג בה כמתמצא בפילוסופיה וכמי שאינו נרתע מהעיסוק בשאלות טעונות מבחינה דתית, כמו שאלת בריאת העולם או קדמותו. לאותה שיחה יש המשך ישיר בפגישה אחרת, בין אבן רושד לפילוסוף המבוגר יותר אבו בְּרִבְרִית אבן טַפִּיל (מ' 1185),

דבריי כאן יתרכזו בשתי אנקדוטות מתוך פרשייה אחת מהמסכת הרחבה, פרשייה שאני מציעה לכוונה "מעשה בפילוסוף, בג'ירפה ובפיל", ותחילה אני מבקשת להציג את הנפשות הפועלות: גיבור העלילה הראשון הוא הפילוסוף המוסלמי אבו אלְוִלִיד אבן רֶשֶד (או Averroes, כפי שהיה ידוע באירופה הלטינית, 1126–1198), בן זמנו של הרמב"ם וכמוהו איש קורדובה, שמאז דנטה הוא מעוטר בתואר "הפרשן" בזכות מערכת הפירושים התלת-שכבתית שלו – פירושים סיכומיים קצרים, פירושים פְּרַפְרֶסְטִיים בינוניים ופירושים ארוכים – שכתב כמעט לכל אחד מספרי אריסטו. המערכת המפוארת הזאת, שנכתבה כמובן ערבית, תורגמה לעברית וללטינית והייתה לעמוד תווך של הפילוסופיה הלטינית (והעברית) של ימי הביניים באירופה. והדמות השנייה, אם אפשר לכוונה כך, הם המוֹחַדוֹן (או בשמם הלטיני Almohads): שושלת בְּרִבְרִית שהגיעה לחצי

בפיקטיביות של הפגישה הזאת לא הפכה משום מה לנחלת הכלל, ובעיקר לא עברה לחוקרי הפילוסופיה הממשיכים לצטט אותה אנקדוטה כהסבר למפעל הפרשני המרשים של אבן רושד.

החוקר המערבי הראשון שפרסם את סיפור המפגש בלשון אירופית היה ארנסט רנאן (Ernest Renan, 1892-1923), חוקר חשוב ומעניין בלי ספק, אבל מלחמותיו האישיות (עם רשויות הכנסייה הקתולית) ודעותיו הקדומות (בעיקר כלפי הערבים והאסלאם) השפיעו לא מעט על מחקריו. רנאן התוודע מן הסתם לראשונה לאבן רושד בלבדו הלטיני במהלך לימודיו כפרח כמורה לפני שעזב את הכנסייה ב־1845. האנקדוטה הזאת אפשרה לרנאן להציג מעבר של הפילוסופיה האריסטוטלית מהעולם המוסלמי לעולם הנוצרי כשהיא חופשייה מהחותם הקתול־סכולסטי שנטבע בה מאוחר יותר, להצניע את חלקם של הערבים במסירת הפילוסופיה האריסטוטלית ולהדגיש תחת זאת את תפקידם של המווחידון הַבְּרַבְרִים. בעיניהם של ממשיכיו של רנאן, חוקרים ספרדים או חוקרים צרפתים, שהמשיכו לצטט את האנקדוטה ולתרגמה, שירתה האנקדוטה הזאת את הרצון לצמצם את המרחק בין חופיו הצפוניים של הים התיכון לחופיו הדרומיים, בין שני צדדיו של מֶצֶר גִּיבְרַלְטֶר (כלומר בין ארצות אירופה לבין מושבותיהן). אבל בעיקר הציעה האנקדוטה פתרון לחידה לא פתורה והיא מה שנראה כהופעה פתאומית של פילוסופיה אריסטוטלית ברמה גבוהה בספרד המוסלמית במאה השתים־עשרה. לאור כל זאת, שאלת הסבירות ההיסטורית של האנקדוטה נדחקה הצידה.

ואולם האנקדוטה השנייה יכולה להאיר את האנקדוטה הזאת, את התפתחות הפילוסופיה בספרד המוסלמית ואת הקשרים עם צפון אפריקה, מזווית אחרת.

שהיה רופא החצר של החליף. תיאורה של השיחה ביניהם מושם בפיו של אבן רושד עצמו:

באחד הימים קרא לי אבו בַּכְּר אבן טַפִּיל ואמר: "שמעתי היום את החליף מתלונן על הצורה הקשה שבה מתבטא אריסטו, [ואומר]: ... הלוואי שיימצא מישהו שיסכם בקיצור את הספרים ויציג בצורה נגישה יותר את מה שאריסטו התכוון לומר בהם."

... אבן רושד אמר: "זה מה שהביא אותי לכתוב את הפירושים הקצרים שכתבתי על ספרי אריסטו".

יותר ממרכיב אחד של הסיפור איננו מתאים לעובדות כפי שהן מוכרות לנו ממקורות אחרים. אומנם אין ציון של תאריך לסיפור, אך ידוע לנו שאבן רושד החל לכתוב את פירושו הקצרים כבר ב־1158, כלומר ככל הנראה עוד לפני שזומן לחצרו של החליף ונכנס לשירותו. מכל הידוע לנו על פירושו של אבן רושד ברור שהם נבנו במחשבה תחילה כמפעל רב־שלבי ורב־שכבתי, וכאשר כתב את הפירוש הראשון לספר מן הספרים כבר תכנן את הפירושים הבאים לאותו ספר. תיאורו של המפעל כיוזמה של החליף הוא אפוא לכל היותר מהלך חֶצְרוֹנִי רגיל של ניכוס יוזמה מוצלחת קיימת וזקיפתה לזכות השליט.

האנקדוטה הזאת מופיעה במקור אחד בלבד, אצל עֶבְד אַלְוַאֲחַד אַלְמַרְאֲכָשִׁי (1185-1250), שספרו נשתמר רק בכתב יד אחד. אלמראכושי, שכתב את הדברים בהיותו במצרים עבור קוראים הסמוכים על החצר האיובית, ניסה להצטייר כמי שמכיר מקרוב את המווחידון, ושילב בדבריו אנקדוטות כדי לשעשע את קוראיו. אפיון זה של כתיבתו ידוע זה מכבר, ומידת מהימנותו המוגבלת ידועה גם היא. ועם זאת ההכרה של חלק מההיסטוריונים

במקורות כסיבה הנסתרת, אך האמיתית, לנפילתו של אבן רושד:

אבן רושד חיבר ספר על בעלי החיים, שבו הזכיר סוגים שונים של בעלי חיים ותיאר כל אחד מהם. כאשר הזכיר את הג'ירפה, הוא תיאר אותה ואמר: "וראיתי ג'ירפה אצל מלכם של הַבְּרַבְרִים" כלומר אלמנצור. כאשר הגיעה השמועה הזאת לאלמנצור, חרה לו הדבר, וזו הייתה אחת הסיבות לנקמתו באבן רושד ולהרחקתו.

אחרי ששירת את המווחידון במשך שנים כשופט וכרופא חצר, סר חינו של אבן רושד בעיני החליף. ב-1197 ספרייתו הוחרמה, והוא נשלח לגלות בלוֹסְנָה (שנבחרה אולי כתוספת השפלה, בשל היותה מזוהה כמרכז יהודי). המקורות מספקים כמה הסברים לנפילתו של אבן רושד, וכנראה היה זה צירוף של כמה גורמים, ובהם הכישלונות החוזרים במלחמה עם הנסיכויות הנוצריות בצפון חצי האי האיברי ובעקבותיהם התחזקותם של גורמים אורתודוקסיים עוינים לפילוסופיה, ובוודאי גם מתחים וקנוניות בתוך החצר המווחידית. לצד הסברים אחרים מופיע גם ההסבר הזה, המוצג

איור 2. אלקזיני, זכריה אבן מחמוד, 1203–1283 (הג'ירפה נראית באמצע העמוד הימני). מאוסף הספרייה הלאומית בירושלים (Jer NLI Ar). 1113, p. 124. תרגום טורקי מאויר 1659

איור 3. שרידי המסגד של טנמאל בהרי האטלס, הידוע כמסגד של עבדאללה אבן תומקת (1080–1128), מייסד התנועה המווחיידית (אף שנבנה בידי יורשו עבד אלמאמן [1094–1163]). המסגד נמגע קשות ברעידת האדמה שאירעה ב־9 בספטמבר 2023 (התמונה צולמה ב־2011). צילום: פרופ' שרה סטרומזה

פיקטיבי, הוא מתאר מתח בין הפילוסוף לחליף ומקשר את המתח למוצא הברברי של השושלת המווחידית. אם הסיפור נכון, הוא משקף את המודעות הלא-מצונזרת של אבן רושד למוצא זה ואת רגישותו של החליף לאזכרתו, ואם הסיפור פיקטיבי, הוא מעלה על פני השטח את המודעות של מספר הסיפור לרגישות הנושא. מבחינת החליף, הזכרת מוצאו הברברי איננה רק עזות פנים אלא גם *lèse majesté*, פשיעה במלכות ממש, משום שהיא מתעלמת מאילן היוחסין שבנו לעצמם המווחידון, אילן יוחסין ערבי המצדיק את טענתם לחליפות. סביר להניח שאבן רושד מצידו לא התכוון לקרוא תיגר על הלגיטימיות של החליפות המווחידית, והסיפור אינו מייחס לו כוונה כזאת. הוא מתואר כמשיח לפי תומו, ונראה שההצבעה על מוצאם הברברי של המווחידון הייתה מבחינתו ציון עובדה פשוטה וידועה. עם זאת ציון עובדה זאת כלאחר יד מסגיר את תחושתו העמוקה בדבר זרותם של המווחידון: הם לא משלנו.

הסיפור המייחס לאבן רושד פליטת קולמוס לא דיפלומטית המסגירה את מודעותו לנבדלות האתנית שבינו לבין המווחידון, מעלה על פני השטח את העובדה שלפעמים החוקרים נוטים לשכוח: שבין צפון אפריקה לאלאנדלוס – ספרד המוסלמית – מפריד מצר גיברלטר. למרות רוחבו – פחות מ-15 ק"מ בנקודה הצרה ביותר – המצר מסמן חיץ בין שני עולמות תרבותיים, קרובים אך שונים, וההבדל הזה נשמר גם כאשר שתי גדות המצר היו נתונות בשלטון פוליטי אחד. בעולמו של אבן רושד העובדה הגאוגרפית הזאת הייתה נוכחת מאוד וקשורה קשר הדוק לזהות האתנית השונה משני צידי המצר. בפירוש הקצר שכתב על המטאורולוגיקה של אריסטו הזכיר אבן רושד את "הים שאצל פסלי הרקולס, כלומר הים אשר דרכו עוברים מחצי האי של אלאנדלוס לארצם של הברברים".

שלא כסיפור הקודם, המופיע רק במקור מפוקפק אחד ובכל זאת התייחסו אליו החוקרים ברצינות, הסיפור הזה מתועד במקור נוסף, אצל היסטוריון הרפואה אבן אַבִּי אַצִּיבְעָה (מ' 1270), הנחשב בדרך כלל מקור מהימן, ובכל זאת מתייחסים אליו בדרך כלל כמעט כאל בדיחה – אולי בגלל הג'ירפה. קצת קשה לאמת אותו: הסיפור מתייחס לפירושים שכתב אבן רושד על שלושת ספריו הזואולוגיים של אריסטו ושקובצו תחת השם "ספר בעלי החיים". בכתביו הזואולוגיים של אריסטו אין הג'ירפה מופיעה כלל. את הפירוש הזה כתב אבן רושד כבר בשנת 1169, כשהחליף אלמנצור, הלא הוא אבו יוסף יעקוב (1160–1199), עדיין היה ילד, אך תאורטית ייתכן גם שהשמועה על קיומו של המשפט שהעלה את חמתו הגיעה אליו שנים לאחר שנכתב. המקור הערבי של פירושו זה של אבן רושד לא נשתמר, ובתרגומים העבריים והלטיניים (שאינו לדעת על איזו גרסה של הספר התבססו) אין אישוש לסיפור המעשה. בתרגום העברי שהכין יעקב בן מכיר אבן תיבון במאה הארבע-עשרה מופיע ניסוח שונה, המציין את תחומי שלטונו של המלך ולא את מוצאו: "ראיתי אותה [= את הג'ירפה] במדינת המלך המושל היום ארץ הברבר ועל רוב ארץ אנדלוס". מבחינה זו ניכרים דברי אמת: אחרי נפילת האימפריה הרומית לא הכירו באירופה המערבית את הג'ירפה; פריטים מעטים הגיעו לספרד ולאטליה רק במאה השלוש-עשרה.² סביר שהמקום היחיד שבו היה אבן רושד יכול לראות ג'ירפה אכן היה בחצר החליף, במרקש, שבה ביקר פעמים מספר, ועל כן אפשר להבין מדוע ראה לנכון להזכיר שזכה לראות יצור מופלא זה במו עיניו ולציין את המקום שבו ראה אותו. אך בניסוח זה, המסיר את העוקץ האתני, אין כדי לאשר את הסיפור הקושר את הג'ירפה לנפילתו של אבן רושד.

ואולם ערכו של הסיפור אינו תלוי באמיתותו, שכן בין שהוא נכון היסטורית ובין שהוא

90

לכן נגאית חסוד וחפוד דוד. כא. או לוזק כיון יארא פי اولאן פנילה
 פרצת בולוב קתל אידר. סוכי גברי כפי דקלדז. סבי סדא סנד משא ברדז. נאזיב
 פבול אידר. גרו שטי פימ אידר. אحوאל חנק וחרב انواع חבלה יר קאד דוד **אחמק**
 פחי גרא מדז. פעלי אכני גאי ר קודי. ביעי חלא לז **אחואס** פיל פולא גני וסחנד
 רכסנד יר גרלסד ברעפנד או גי בויזין קוד עז. מרר פיי רסא וז רינד אויך קוד חלא
 או לנד פדע אידר. שחטי גזא אירא אידר. סוכי כפי גי וז רינד בעלסנד סוכי אידר
 גאגי ברא גאז או ז רינד בעלסנד או לנסנד מיוה וירמז. חלדי או ז רינד מנשח גלוס
 אידר שחי קידר. זלי בصف דז הם וירלסנד סמא מרצן פדע אידר. עוזת זלינד
 קוד רינד אדי חמל اولז. ולאיט הנד פא חשרי קנד ולוד קוד רינד ואללה אלו

פניק סורת

פאסמ סנגאב קינדז. פרוי סנגאב דן لطيف ודי פיינדז. כארא יאמ ספינד
 קיזר. פטיעי נאר דוד. פחי סנגאב קי סלא לז. סמא אידר פא קודי חמי ברא פנדז
 פדע אידר גימיה או ז רינד או זר. נא חסוד סמי רעבד נא פנדז **פניק סורת**

איור 4. אלקזויני, זכריה אבן מחמוד, 1203–1283. מאוסף הספרייה הלאומית בירושלים (Jer NLI Ar. 1113, p. 94). תרגום טורקי מאויר 1659

אפריקה תאולוגיה רציונליסטית בגרסה הדומה לזו של האסכולה האשכנזית, כפי שמפתחים אותה המווחידון; בתקופה אחרת – מהמאה העשירית – התפשטה בצפון אפריקה הפילוסופיה הנאופלטונית, שקודמה על ידי השושלת הפאטמית, השיעית-אסמאעילית; בכל התקופות, מהעת העתיקה ועד היום, קיימת מסורת איתנה של הערצת קדושים וצדיקים, שבאסלאם היא בסיס פורה להתפתחות תנועות צופיות. לעומת זאת פילוסופיה אריסטוטלית לא התפתחה בצפון אפריקה בשום שלב. העדויות המעטות להתעניינות במסורת האריסטוטלית בצפון אפריקה הן חריגות, והבולטות שבהן מתקשרות ליהודים, ולא דווקא יהודים שוכני המקום אלא מי שעברו דרך צפון אפריקה ולא נאחזו בה.

המרכיב האחרון הזה – היהודים – שאליו מתייחסים בדרך כלל כשולי לסיפור המרכזי של הפילוסופיה המוסלמית, הוא למעשה גורם מרכזי בהתפתחות הפילוסופיה בחצי האי האיברי מראשיתה. במאה העשירית התמודד השלטון האומיי של אלאנדלוס עם כוחם המתחזק של הפאטמים השיעים-אסמאעילים שנאחזו בצפון אפריקה. ההתפשטות הפוליטית הפאטימית נעצרה במצר גיברלטר, אך התעמולה הפאטימית עברה את המצר, והפילוסופיה – בעיקר פילוסופיה נאופלטונית, ובעקבותיה כל פילוסופיה – נחשדה כמכשיר לתעמולה זו או כמושפעת ממנה, וצונזרה, לעיתים בברוטליות. היחס החשדני של השלטון המוסלמי כלפי הפילוסופיה נמשך כמאתיים שנה, ועד שלהי המאה האחת-עשרה הסתכם העיסוק בפילוסופיה באלאנדלוס (או לפחות העיסוק הגלוי שמשאיר עקבות ברורים) בעיקר בשלבים המכונים, כמו לוגיקה, ורק מלומדים מוסלמים מעטים התקדמו והגיעו לעסוק גם בפיזיקה או במטפיזיקה. גם המיסטיקה באלאנדלוס הייתה חשודה מאותן סיבות, ונרדפה, והתוצאות היו דומות לאלה של הפילוסופיה. ◀

וכאן אנו מגיעים לפיל, אותו פיל שבסיפור ידוע אחר ארבעה עיוורים ניסו לתארו, וכל אחד מהם תיאר איבר אחד שלו, אך תיאור נכון של הפיל דורש כמובן התייחסות לכולו. המחקר על השושלת המווחידית נבנה במידה רבה בידי חוקרים אירופים, רבים מהם ספרדים. במחקרם של כמה חוקרים בני המאה התשע-עשרה נוסף גוון נוצרי מובהק, אבל גם חוקרים שכתבו במחצית השנייה של המאה שעברה ובראשית המאה הנוכחית, ובהם חוקרים שאינם דתיים כלל, בחנו ובוחנים את השושלת מנקודת הראות האירופית. מזווית ראייה זו, אבן רושד, שהוא הבסיס למסורת הפילוסופית האַבְרָואיסטית של ימי הביניים, הוא גיבור תרבות אירופי מרכזי, ושירותו אצל המווחידון מתפרש כעדות להכרה של המווחידון בחשיבות הפילוסופיה וכסימן להשתלבותם במסורת הפילוסופית הספרדית.

אבל כפי שהעיר אבן רושד, המווחידון אכן היו שושלת בְּרִבְרִית, צפון-אפריקאית, שמרכז חייה (בלשונו היום) לפני שכבשו את אלאנדלוס היה בצפון אפריקה ונשאר שם גם לאחר מכן. כשבוחנים את עולמם האינטלקטואלי מזווית הראייה הזאת – מדרום צפונה ולא להפך – אפשר לראות עד כמה שולית הייתה הפילוסופיה האריסטוטלית בעולמם.

ההצגה של החליף המווחידי כמתעניין בפילוסופיה אריסטוטלית התאימה למי שבא לבחון את התפתחות הפילוסופיה במישוש החדק האירופי, אבל כשעוברים את המצר ובוחנים אותה התפתחות במישוש הרגל הצפון-אפריקאית, מתקבלת תמונה שונה מאוד. אם נבחן ביעף את התפתחות ההגות הפילוסופית בצפון אפריקה נראה שבתקופה מוקדמת יחסית של השלטון המוסלמי (במאות השמינית והתשיעית) הגיעה אליה התאולוגיה הרציונליסטית (בגרסה האיבאדית או בגרסה של האסכולה המועתזלית); לאחר מכן (במאה השתים-עשרה) התבססה בצפון

מתברר אפוא שמבחינתו של אבן רושד, הרעיון שהמוחידון הַבְּרָבְרִים הם שקבעו את סדר היום הפילוסופי באלאנדלוס מופרך מעיקרו ומנוגד לאקולוגיה התרבותית הטבעית כפי שהוא ראה אותה. אך גם בלי לאמץ את תפיסת האקלימים, יש לומר שהכרונולוגיה של התפתחות הפילוסופיה האריסטוטלית באלאנדלוס מאשרת את הרגשות של אבן רושד שפילוסופיה אריסטוטלית באלאנדלוס התפתחה בלי תלות ביוזמות של השליטים הַבְּרָבְרִים; היא נמצאה במגמת עלייה לפני בואם של המוחידון, והם אפשרו אותה בדרך כלל, אך נשאר זרים לה.

הפריחה הפתאומית כביכול של פילוסופיה אריסטוטלית בחצי האי האיברי במאה השתיים-עשרה דורשת אפוא הסבר אחר, ועל ההסבר הזה לכלול את הקהילה היהודית. כשמצרפים את היהודים לתמונה, מתברר שבניגוד להכללה הנפוצה שבה פתחנו, רוב הפילוסופים באלאנדלוס אינם מרוכזים במאה השתיים-עשרה, אינם אריסטוטלים, והם לאו דווקא מוסלמים. במאות העשירית והאחת-עשרה בולטת באלאנדלוס דווקא הפילוסופיה הנאופלטונית. חלקם של היהודים בהתפתחות הפילוסופיה באלאנדלוס הוא חשוב ועולה על כל פרופורציה לחלקם באוכלוסייה. אומנם קשה לבסס הערכות דמוגרפיות באשר לתקופה שבה עסקינן, אבל גם לפי ההערכות הנדיבות ביותר לא היו היהודים יותר מחצי אחוז מן האוכלוסייה. נוכחותם של היהודים בפילוסופיה היא אפוא בלי שום יחס למספרם באוכלוסייה. מנגד, בולט לעין היעדרם הכמעט מוחלט של נוצרים באיבריה המוסלמית מהעיסוק בפילוסופיה. אבל זו כבר רגל אחרת של הפיל, שדורשת דיון אחר. ■

לעומת זאת אצל היהודים בספרד התמונה הייתה שונה לחלוטין. השלטון המוסלמי לא התעניין בעולמם התרבותי, ועל כן אותה השפעה נאופלטונית לא צונזרה אצלם. בתקופה זו אנו עדים לפריחה של הפילוסופיה אצל יהודים, ברובה הגדול בהשראה נאופלטונית, אם כפילוסופיה מורכבת (כמו "מקור חיים" של אבן גבירול [מלגה, 1022-1058 לערך]), אם בהגות פילוסופית-מיסטית בעלת גוונים פִּיאָטִיסְטִיים (כמו אצל אבן פקודה איש סרגוסה [1050-1120 לערך]).

בניגוד לפילוסופיה הנאופלטונית, שהגיעה במידה רבה מצפון אפריקה, הפילוסופיה האריסטוטלית התפתחה באלאנדלוס בעקבות ייבוא של ספרים מהמזרח והבאת מלומדים משם. היא התפתחה בגבולות חצי האי האיברי לא כתופעה מִגְרֵבִית אלא כתופעה ייחודית אנדלוסית. למוחידון, שושלת בְּרָבְרִית שנשארה מעוגנת בצפון אפריקה, ושאימצה תאולוגיה רציונליסטית בהשפעת הזרם האשערי, לא היה כל חלק בהתפתחות הזאת.

את ההערכה שבתחומי המדעים (במובן האריסטוטלי, כלומר כולל פילוסופיה) ההשפעה תמיד הייתה של יושבי חצי האי האיברי על הַבְּרָבְרִים ולא להפך, הביע אבן רושד במפורש באותו פירוש קצר למטאורולוגיקה של אריסטו שהוזכר לעיל. לדבריו, התנאים הסביבתיים באזור (או "אֶקְלִים") של חצי האי האיברי דומים לאלה שהביאו בעת העתיקה ביוון להתפתחות המדעים בכלל והפילוסופיה בפרט. לטענתו, כל מי שהיגר אל חצי האי האיברי - הערבים תחילה ואחריהם הַבְּרָבְרִים - הושפע, בחלוף הזמן, מתנאי המקום, "ועל כן נפוץ בקרבם העיסוק במדעים".

מקורות

1) מפה - השושלת המווחידית. Retrieved 6 Dec 2023. Wikipedia Commons, retrieved 6 Dec 2023. {Google maps} https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Maps_of_the_Almoahad_Caliphate#/media/File:Almoahad_dynasty_of_Morocco-ar.svg

2) מעדויות להיכרות עם הג'ירפה בעת העתיקה ובסופה מתברר שגם אז היה זה מאורע נדיר. ראו למשל, Peter Brown, "Charged Wonders: An exhibition at the Metropolitan Museum of Art aims to give voice and density to the Christian cultures in Africa with which Byzantium interacted over the many centuries of Late Antiquity and the Middle Ages." *New York Review of Books*, February 8th, 2024. <https://www.nybooks.com/articles/2024/02/08/charged-wonders-africa-and-byzantium/>

תודות

תודתי לאיילת רובין ממחלקת האוספים של הספרייה הלאומית על עזרתה באיתור איורים ומפות, לדוד וירמר (David Wirmer, University of Cologne) ולטאמאס ויזי (Tamás Visi, Palacky University, Olomouc) על עזרתם בבחינת התרגום העברי לפירושו של אבן רושד.